

הערה

בענין צורת מצות ההסבה

מהדורה שניה   ניסן תשע"ט

לאחר פרסום הדברים אשתקד קיבלנו כמה וכמה הערות והארות מחכימות ושיבצנום בתוך הדברים עם סימון בצידן, ובסוף המאמר הצגנו חמש שאלות שנשאלו ע"י רבים ותשובתן הנלע"ד.

הערות והארות תתקבלנה בברכה

במייל: messubim@gmail.com

ובפקס [גמ"ח] 03-6785001 [לציין עבור הסבה]

ניתן לקבל את המאמר במייל הנ"ל.

צורת מצות ההסבה

א. ההסבה הינה סגנון קדום של אכילה בדרך של קביעות, חשיבות, גדולה, ותענוג¹ שהיה נהוג בימי קדם² וזהו שתקנו לנו חז"ל [פסחים ק"ח:] מצה צריך הסבה ופרשו רש"י ורשב"ם [ועוד] 'כבני חורין שהוא זכר לגאולה' - והיינו משום שאין דרך עבדים לאכול בהסבה³.

והחמירו בדינה להיותה אף לעיכובא באכילת המצה כמב' בשו"ע סי' תע"ב ס"ז [עיי"ש ברמ"א ובמ"ב ובביה"ל].

ועל מנת לקיים מצוה זו כהלכתה עלינו לדעת צורת ההסבה שחייבנו בה חז"ל, ויש בזה כמה פרטי:

1. האם היא בהטיית הגוף או בהטיית הראש או בהטיית שניהם.

2. שיעור ההטיה הנצרך על מנת לצאת ידי חובה.

3. אם צריך שלחן.

4. אם צריך כרים וכסתות [ודין עני שאין לו].

ב. הטיית הראש או הטיית הגוף

הנה המ"ב סי' תע"ב ס"ק ז' כתב שהסבה היא ש"ראשו מוטה לצד שמאל על המטה או על הספסל וכרים תחת ראשו אצל השלחן".

---

¹ וז"ל המרדכי בשם הראב"ן [הסדר בקצרה דף לד טור שני] והם היו נוהגים לישב על מטות ולשכב בהסבת שמאל דרך תענוג וכו' עכ"ל, וז"ל הב"ח [שו"ת החדשות סי' ה'] דהסבה אינה כי אם דרך חשיבות גדולה ותענוג עכ"ל. ונהגו בו הן בזמן המקרא והן בזמן חז"ל. הנה במגילת אסתר [ז, ח] המטה אשר אסתר עליה פרש"י דרכן היה לישב בסעודה על צדן על גבי המטות כמ"ש בראש הספר מטות זהב וכסף לבני המשתה עכ"ל, ועוד קודם לכן בנביא שמואל א' [כ', כ"ד-כ"ה] בסעודת שאול המלך פרש"י שדרכן היה לאכול מסובין על המטות, וכ"ה שם בתרגום ואסחר מלכא על שויה, וביארו הרד"ק על מיטתו כי מנהג היה בימים ההם לאכול בהסבה על המטות עכ"ל [וזה קודם לבית ראשון], ועוד קודם לכן בבראשית [כ"ז, י"ט] קום נא שבה ואכלה מצידי ת"א קום כען **אסתר** ואכל מצידי, [וכן עה"פ וישבו לאכול לחם [ל"ז, כ"ה] ת"א **ואסחרו** למיכל לחמא] וכדפרש הרד"ק הנ"ל שהוא לשון הסבה על המטה [וראה עוד ברד"ק בשרשים שרש סב"ב].

וכן בזמן המשנה, ראה מתני' ברכות [מ"ב:] היו יושבין כ"א מברך לעצמו [פרש"י דאין קבע סעודה בלא הסבה] הסיבו אחד מברך לכולן, ובנגעים [י"ג, ט] עד שיהא מיסב ואוכלן, ומדנקבע שיעור אכילת פרס לכל דיני אכילה מדאוריתא עפ"י צורת אכילה בהסבה ש"מ שזוהי צורת קביעות האכילה הרגילה.

³ והיו העבדים אוכלים בישיבה רגילה זקופה או בעמידה, ונחשב אז חוסר כבוד לאדם המכבד את עצמו לאכול אכילת קבע בישיבה זקופה שלא בהסבה [ודומה בזמננו למה שאדם המכבד את עצמו לא יאכל אכילת קבע בעמידה]. והראונו שבירושלמי [פסחים פ"י הל' א'] איתא "ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכאן להיות אוכלין מסובים להודיע שיצאו מעבדות לחרות", ולכא' קשה דא"כ בכל אופן שאינו עמידה, אף ישיבה זקופה, יהיה די בו על מנת לאפוקי מדרך עבדים ולהראות דרך חרות.

ויל"פ שדרכם היתה לאכול מעומד בשעת שירות אבל בפ"ע היו העבדים אוכלים גם בישיבה זקופה, וסברא פשוטה היא שאחרי ישיבה היא צורך טבעי לכל אדם א"א שעבדים לעולם יאכלו בעמידה.

ומדלא הזכיר הטיית הגוף משמע שאיננה נצרכת רק צריך להטיית הראש, וכבר התקשו רבים בדבריו ממשמעות הגמ'⁴ ומדברי הראשונים⁵ והאחרונים⁶ שההסבה היא ע"י הטיית הגוף⁷, ולא מצינו⁸ למי שהצריך בה את הטיית הראש [מלבד מה שבמציאות כשהראש ממש מוטה אי אפשר לשתות מבלי שישפך המשקה]. והיינו שאין דין להטות את הראש שאין זה מענין ההסבה. ההסבה מהותה הטיית הגוף בסעודה. אכן תתכן הטיה מועטת של הראש באופן טבעי, שכן מצד אחד צורך האכילה וכ"ש השתייה הוא שיהיה הראש בלתי מוטה [שלא תישפך השתיה] ומאידך בהטיית גוף מרובה אין נוח לזקוף הראש **לגמרי** ומצוי שתשאר הטיית ראש **מועטה** באופן שאינו מפריע לאכילה ושתייה.

⁴ ראה לקמן באות ג' שהבאנו משמעויות מכ"מ בגמ' שהטיית ההסבה היא בהטיית גוף מרובה כ"כ עד שהיא יותר שכיבה מאשר ישיבה.

⁵ ז"ל רש"י ברכות [מ"ב ד"ה הין] **שמוטין על צדיהן** שמאלית על המטה ואוכלין ישובין בהסבה עכ"ל, וכ"כ [שם, מ"ו: ד"ה בזמן] רגילין היו לאכול בהסבה **על צדו** השמאלית מוטה ורגליו לארץ איש על מטה אחת עכ"ל, ופשוט שהטייה על צידו היא הטיית הגוף [וכ"ה ברש"י מגילת אסתר (ז, ח) לישב בסעודה **על צדן**], וכן מבואר בראשונים שכתבו שהסבה היא בדרך שכיבה [רבינו ניסים גאון, ר"ח, רמב"ם, ראב"ד, הר"ש, רד"ק, מרדכי בשם ראב"ן, שבלי הלפט, ריא"ז] הו"ד לקמן אות 6, וכן משמע מארחות חיים [סדר ליל פסח, סק"ב] שכתב "במדבר רבה (א,ב) ובמדרש ילמדנו סמך להסבה מן התורה דכתיב ויסב אלקים את העם וגו' מלמד שהושיבין בהסבה דרך בני מלכים **רבוצין על מיטותיהם**" עכ"ל [ויבאר עוד לקמן אות ג'5].

גם המהרי"ל [דס"ל כהראבי"ה דהאידינא א"צ הסבה] כתב וז"ל דמה חירות שייך בזה אדרבה **דומה לחולה** וכו' עכ"ל, והיינו שההסבה דומה היא בצורתה לשכיבה של חולה שתש כוחו מלישב בזקיפה ומשמע שהוא שוכב או קרוב לשוכב נסמך על כרים.

⁶ הרע"ב אמתני' דנגעים [יג, ט] דמיסב ואכלן בלפתן כתב עד שישנה כדי שיעור אכילה כשהוא **שוכב** כלומר כשהוא מיסב עכ"ל [וכע"ז כתבו המלא"ש והתפא"ש שם].

וכן הב"ח [על הטור סי' תע"ב ובתשו' החדשות סי' ה'] והמהרש"ל [שו"ת סי' פ"ח] העתיקו לשון 'דומה לחולה' הנזכר במהרי"ל הנ"ל. וכן הפמ"ג רס"י תרל"ד בא"א כתב "דהם שכבו במיטות", וכן הקרית ספר [טומאת צרעת פט"ז] ומהרש"א [סוכה ו' הובאו דבריהם לקמן ג'], וכן יש להוכיח מדברי הרש"ש [סוכה ג' הו"ד לקמן אות 6].

גם הח"א כתב [כלל ק"ל סי"ג] "יטה **עצמו על צד** שמאלו כשהוא מסב" והוא ככל הנ"ל שההטיה היא הטיית הגוף, וכן הוא בערוה"ש [סי' תע"ב ס"ו] שכתב גבי הא דנשים פטורות מהסבה "והטעם משום דאין דרכן **להטות על צדן**".

⁷ גם מנהג קהילת יוצאי תימן שמנהג אבותיהם בידיהם מימי קדם כן הוא שהגוף מוטה והראש זקוף והרגלים ע"ג המטה [ראה תמונה בספר אור ההלכה עפ"י פסקי הרב רצאבי שליט"א].

⁸ רק בלקט יושר [מנהגי בעל התה"ד] כתב וז"ל וזכורני בליל פסח כשאכל מצה של מצוה היה מהפך ראשו לצד שמאלו מעט ועיניו למעלה מעט והיה יושב במורא המלך עכ"ל, ובתיאור זה ליכא להטיית הגוף המוזכרת בכל הראשונים והוא פלא, ואפשר שלא בא לתאר את עצם הסיבת הגוף שמסתמא עשאה תה"ד ככל הראשונים [וראה שהביא שם (עמ' 86) שרבו התירוה"ד לא היה ישן בליל פסח על המטה הרגילה כי אם על **מטת ההסבה שלו, והרי מעלת מטה על פני כסא היא בעבור השכיבה עליה**] אלא רק בא לומר תוספת ענין שראה אצל רבו בשעת ההסבה ושניהג עצמו במורא שמים ניכר, ועכ"פ גם אם נפרשו לענין צורת ההסבה דעת יחידאה הוא ופשוט שאין בכוח תיאור זה לדחות את כל הראיות מחז"ל וכל דברי הראשונים.

ונראה פשוט דגם כוונת המ"ב היא שצריך להטיית הגוף שהרי א"א להיות "ראשו מוטה לצד שמאל על המטה או על הספסל" מבלי שגם גופו יהיה מוטה כך⁹, ומה שכתב הטיית ראשו אולי בא רק להוסיף הטיית הראש מעט¹⁰.

ואפשר דכוונת המ"ב ב"ראשו" היא לראש גופו ור"ל פלג גוף העליון [וכמו ראש של כל דבר וחפץ. וכן מש"כ "וכרים תחת ראשו" הכוונה כנ"ל תחת פלג גופו העליון]¹¹.

ג. שיעור ההטיה המחויב

מצינו כמה משמעויות בחז"ל שההסבה קרובה היא בצורתה לשכיבה יותר מאשר לישיבה:

1. שנינו בפסחים קח: פרקדן לא שמיה הסבה הסיבת ימין לא שמה הסבה ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לושט ויבוא לידי סכנה.

הנה מעצם מה שנזקקה הגמ' לשלול אופן פרקדן שהוא שכיבה גמורה על גבו [לרוב המפרשים, או על בטנו למקצתם] משמע שזהו אופן הקרוב ודומה לצורת ההסבה דאל"ה מה צורך יש לאמרו לאפוקי מיניה [וכמו שלא באה הגמ' לאפוקי עמידה עם איזו הטיה, דלא קרב זה אל זה].

ויתרה מזו, הנה הגמ' דנה באפנים של פרקדן והסבת ימין שכולם הם מצבים של שכיבה, רק נבדלים זה מזה בעל איזה צד מונח גוף האדם השוכב, אם על גבו [או על בטנו] או על צדו הימני או השמאלי.

והיינו דתחילה שללה הגמ' פרקדן וחייבה דההטייה תהא על צדו, ואח"כ המשיכה הגמ' בזה גופא לשלול הטיית צד ימין ולחייב צד שמאל.

נמצא שהיה פשוט לגמ' שההסבה צורתה שכיבה וכל הנידון היה רק על איזה צד צריך לשכב.

⁹ וראה עוד מ"ב [ס"ק ח'] שהזכיר צורת הסבה "סומך עצמו על ברכי חברו" ובפשטות הרי זו הטיית הגוף. וכן משמע בב"ה"ל [ס"ת ע"ב ס"ג] שכתב שא"א לו לאכול בידו האחת שהוא **מיסב עליה** **והיינו שגופו נשען עליה**, ואם היתה ההסבה רק בראשו לא היתה נפק"מ באיזו יד הוא אוכל, ששתייהן פנויות לאכילה.

¹⁰ ומה שלא פירש המ"ב להדיא הטיית גופו אפשר משום דלא אסיק המ"ב אדעתיה דתתכן כזו ס"ד דסגי בהטית הראש לבדה [וכן מדלא ציין שום מקור לדבר זה משמע דלא ראה בו שום חידוש רק ציין בשעה"צ לרש"י שכתב "במטה ועל השלחן"].

¹¹ ומצינו כן ברש"י [סוכה ג. ד"ה ודייקא] שכתב גבי מי שראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית "והוא יושב על הפתח מבחוץ **וראשו** מושכב לתוכה" והאי ראשו ע"כ הוא ראשו ורובו [וכבר עמד בזה ספר מנחם משיב נפש (י"ל תר"ס בהסכמת הרידב"ז)], וכע"ז ברש"י זבחים סי' ד"ה ולר' יהודה דכתב "נמצא ראשו למעלה מן הקלעים" והאי ראשו הוא מלבו ומעלה, דהקלעים מכסים רק ב' אמות תחתונות של הכהן שזהו גובה ליבו של אדם כמב' ברש"י בהעלותך [יא, לא].

2. עוד שם, הסיבת ימין לא שמה הסבה ופירש רשב"ם שהרי בימינו הוא צריך לאכול עכ"ל, וראה ביה"ל [סי' תע"ב ס"ג] שכתב "שאי אפשר לו לאכול בידו האחת שהוא מיסב עליה" ומשמע קצת שאותה היד תפוסה היא לשאת את משקל פלג גוף העליון של האדם השוכב בהסבה, משא"כ כאשר הגוף מוטה רק במקצת אינו צריך תמיכה גמורה של היד ויכולה היא [בדוחק מסוים] להמשיך ולשמש לאכילה¹².

3. וכן משמע קצת מטעם חשש הסכנה, שהרי חשש הסכנה שמא יקדים קנה לושט שייך טפי ככל שהגוף מוטה יותר וקרוב למצב שכיבה משא"כ בישיבה שהטייתה מועטה.

4. ברכות מ"ו: בזמן שהן שתי מטות גדול מסב בראש [פרש"י כלו' מסב תחילה על מטותו] ושני לו למעלה הימנו [פרש"י מטת השני לצד מראשותיו של גדול] ובזמן שהם שלש גדול מסב באמצע שני לו למעלה ממנו שלישי לו למטה הימנו [פרש"י לצד מרגלותיו] א"ל וכי בעי אשתעווי בהדיה מתריץ תרוצי ויתיב [פרש"י ואם רצה הגדול לדבר עם שני לו צריך הוא לזקוף עצמו ממסיבתו לישב זקוף דכל זמן שהוא מוטה אינו יכול לדבר עמו לפי שהשני לו אחורי ראשו של גדול הוא בפני הגדול מסובים לצד אחר וטוב לו שישב שני לו למטה הימנו וישמע דבריו כשהוא מוטה], ע"כ הגמ' ורש"י הנצרכים לענינו.

והנה אדם היושב בישיבה דידן זקוף בצד חברו אין לו שום קושי להפנות ראשו ימין ושמאל לצד חברו ולשוחח עימו פנים אל פנים, משא"כ אדם השוכב במטה אינו יכול להפנות ראשו אל מי שנמצא בצד ראש מיטתו.

והיושב במצבי הביניים שבין ישיבה זקופה לשכיבה גמורה, ככל שגופו יהיה יותר מוטה כך יותר יקשה עליו להפנות ראשו אחורה לחברו, וכאן חזינן להטייה שהיא בשיעור כזה שכתב עליה רש"י אינו יכול לדבר עימו.

והיינו שההסבה היא בהטיית גוף מרובה ומשמע שהיא אף יותר קרובה לשכיבה מאשר לישיבה.

5. עוד יש להביא לשון המדרש [במדבר רבה א,ב] ויסב, שהרביצן כדרכי המלכים רבוצין על מיטותיהם עכ"ל [הביאו האורחות חיים סדר ליל הפסח סק"ב], וענין רביצה הוא שכיבת הגוף על הארץ מבלי לסמכו על הרגלים וכדמצינו ברביצת החיות [ראה יחזקאל כט, ב במצודת ציון שפירש הרובץ. ענין השכיבה לנוח עכ"ל].

¹² מיהו יש מקום לדחות שכל שיש דוחק בשימוש היד [אע"ג דאפשר לשמש בה לאכילה] כבר חסר בדרך חירות ונכנס בדברי הרשב"ם "שהרי בימינו הוא צריך לאכול", ומ"מ משמע טפי דכתבנו.

6. וכן יש להוכיח מלשונות הראשונים והאחרונים:

ז"ל שיבולי הלקט [ריש סי' רי"ח] שדרך הסבה להסב על המטות המוצעות על גבי קרקע אצל השלחן ומטין **ושוכבים** על צדו עכ"ל, וז"ל המרדכי בשם הראב"ן [סדר הפסח בקצרה] והם היו נוהגים לישיב על מיטות **ולשכב** בהסבת שמאל דרך תענוג עכ"ל, וכן מפורש ברד"ק [עמוס ב,ח] "וההסבה נקראת הטיה לפי שמטה אדם עצמו **כשוכב**", וז"ל פסקי ריא"ז [הביאו ש"ג ברכות ל"א: מדפי הרי"ף] שדרך להסב על המטות **ושוכבין** ומטין על צדו עכ"ל, ולשון הרע"ב [אמתניתין דנגעים יג,ט] "כשהוא שוכב כלומר כשהוא מיסב".

ולשונות 'שוכבין' 'לשכב' 'שוכב' משמע ודאי שצורת ההסבה היא הטיה מרובה הקרובה לשכיבה.

וכן נראית דעת הרמב"ם בפיהמ"ש [ברכות א,ג] וז"ל [לפי תרגום המדויק המובא בהוצאת המאור] "ב"ש אומרים בערב כל אדם יטה כו' פי' יטו **כהטיתם להסב** והיא מילה עברית לא יטה לארץ מנלם [איוב טו, כ"ט]",

והרי ב"ש למדו זאת מ"ובשכבך" [ומבו' בגמ' יא: מאי בשכבך ובקומך בשעת שכיבה שכיבה ממש], הא קמן שהטיית ההסבה להרמב"ם צורתה כשכיבה¹³.

וכן משמעות המהרי"ל [הו"ד לעיל סוף הע' 5] הב"ח ורש"ל [הו"ד לעיל הע' 6] שכתבו כולם שצורת ההסבה היא "דומה לחולה" והיינו מי שתש כוחו מלישב והרי הוא שוכב או קרוב לשוכב נסמך על כרים. וראה הערה בדעת רש"י¹⁴.

וכן משמע ברש"ש שכתב [סוכה ג:] וז"ל דודאי הסיבתן לא היה בפישוט כל הגוף בשווה אלא דראשו וצוארו וקצת גופו הסמוך לו היו **בזקיפת אלכסון קצת** על משענת הכותל או ראש המטה עכ"ל, והיינו שבא לאפוקי מאופן שכיבת כל הגוף בפישוט שווה וחזין דנקט בפשיטות דהסבה יסודה צורת שכיבה [ולא ישיבה] רק צריך לזקוף מעט ראשו ופלג גוף עליון לצורך נוחות האכילה.

¹³ ונראה כוונת הר"מ דבא לבאר דאין צריך לשכב שכיבה גמורה כשכיבת הישן [כמשמעות הקרא בשכבך] אלא שכיבה שיש בה זקיפה מועטה כדרך המיסבים.

¹⁴ הנה לקמן ג.ה' 17 הבאנו שכן היא דעת עוד כמה מגדולי הראשונים עיי"ש, ולא מצאנו דעה חולקת בראשונים מלבד לכאן' לשון רש"י שבת מג: שכתב "שכל הסבתן כך היתה יושב קצת ונשען קצת על שמאלו" דמשמע שההטיה היא רק במקצת, וכן משמע קצת ברש"י ברכות מו: שכתב "רגלין היו לאכול בהסבה על צדו השמאלית מוטה ורגליו לארץ איש איש על מטה אחת", ואם הרגליים יורדות בזקיפה לארץ כמו בישיבה דידן א"א להטות לגמרי, אמנם יש לדחות דגם כשהרגלים לארץ ניתן להטות הגוף הרבה, ובפרט כאשר המטה נמוכה והרגלים יורדות באלכסון לארץ. [ולעצם מה שכתב רש"י הנ"ל שההסבה היא עם רגלים לארץ, הנה במדרש רבה (הנ"ל ג.ה' 5) שנקט לשון רבוצין ובכל הראשונים שנקטו לשונות של שכיבה משמע שהגוף כולו כולל הרגליים ע"ג המטה, וכמדו' שרש"י הוא יחיד בזה ואפשר שהיו מנהגים מחולקים בפרט זה של מקום רגלי המסב, ועכ"פ נראה שלכו"ע אין מקום הרגליים מעיקר ההסבה שכמבואר עיקרה הוא רק הטיה הגוף בשעת האכילה].

שו"ר בפמ"ג רס"י תרל"ד בא"א שכתב "דהם שכבו במיטות", עיי"ש¹⁵.

נמצא לכל הנ"ל שצורת ההסבה היא הטיית גוף מרובה הקרובה לשכיבה¹⁶.

7. שוב הראונו שלהרבה ראשונים כבר התורה קראה לאכילה בהסבה בשם שכיבה. הנה כתיב [ויקרא י"ד, מ"ז] והשוכב בבית יכבס את בגדיו והאוכל בבית יכבס את בגדיו ובתו"כ [שם] איתא אין לי אלא אוכל ושוכב וכו', לא אוכל ולא שוכב מנין, ת"ל יכבס בגדיו, ריבה. אם סופנו לרבות את הכל מה תלמוד לומר האוכל והשוכב. אלא כדי ליתן שיעור לשוכב כדי שיאכל וכמה הוא שיעור אכילה כדי אכילת פרס פת חיתין ולא פת שעורין מיסב ואכלו בליפתן. עכ"ל התו"כ שלפנינו. וגירסת הרבה ראשונים "ליתן שיעור לאוכל כדי שיאכל שוכב" [ומסיים כנ"ל מיסב ואוכל בליפתן], והיינו שהתורה קראה לאכילה בהסבה שוכב¹⁷. וכ"כ הרבה מפרשים דזו משמעות הכתוב¹⁸.

¹⁵ וראה אחרונים נוספים לקמן הערה 18.

¹⁶ עוד נראה להביא ראיה לשיעור ההטיה הנצרך מהגמ' כתובות ק"א: כל ישיבה שאין בה סמיכה עמידה שיש בה סמיכה נוחה הימנה.

והנה בפשוטו ההסבה שהיא דרך חשיבות ותענוג צריכה להיות לכה"פ בשיעור סמיכה [שלא תהא עמידה נוחה ממנה]. ונראה לאמוד שיעור סמיכה זו עפ"י מש"כ השיטמ"ק זבחים יט: אות ד' וז"ל עמידה מן הצד וכו', וא"כ צריך ליזהר בכל מקום שצריך עמידה כגון בתפילה והקורא בתורה שלא יסמוך וכו' ור' יחיאל מפריש היה אומר דדוקא שלא היה יכול לעמוד בלי סמיכה לא שמה עמידה אבל היכא שהיה יכול לעמוד בלי סמיכה אף כי עושה סמיכה שמה עמידה, ומורי אומר אם הוא סומך כ"כ בחזק שאם תנטל הדבר שהוא סומך עליו יפול לא שמה עמידה ואם לאו שמה עמידה, מהר"פ, עכ"ל, ונפסק להלכה כדעה זו האחרונה במ"ב סי' צ"ד ס"ק כ"ב.

ומשמע דסמיכה כשמה היא, שהנסמך יפול בהעדר הסומך.

וא"כ בנידו"ד דבעינן ישיבה שיש בה סמיכה כן הוא שיעור ההטיה הנצרך שיהיה המיסב סומך גופו ממש על הכרים וכסתות כך שאם ינטלו יפול, ובמציאות זה יתכן רק בהטיית גוף מרובה לכל הפחות קרוב לאלכסון [שבין ישיבה זקופה לשכיבה].

[והגם שאין מכאן עדיין ראיה למש"כ לעיל שצורת ההסבה היא לפחות באלכסון, מ"מ כבר יש מכאן ראיה לאפוקי מאלו המטים עצמם רק מעט בלי שגופם נסמך ומכביד על הכסא שמסבים עליו].

¹⁷ וז"ל רבינו ניסים גאון [עירובין ד'] "מה ת"ל האוכל והשוכב אלא ליתן שיעור לאוכל כדי שיאכל שוכב", וכ"כ הר"ח [סוכה ו'], וכ"כ הרמב"ם בפיהמ"ש נגעים שם [בנוסח המדויק עפ"י תרגום מגוף כ"ק, מובא בהוצ' המאור] וז"ל "אלא כוונת הכתוב היא מה שהזכירו [ספרא שם] ליתן שיעור לאוכל כדי שיאכל שוכב שמי שהתעכב בבית מנוגע משך זמן שאפשר לאדם בו להסב ולאכול" עכ"ל, גם רבינו הלל [על התו"כ] שגרס "ליתן שיעור לאוכל כדי שוכב" פירש שעל מנת להשמיענו דלא סגי באכילה כזית כתיב והשוכב "שלא יהא האוכל מטמא בגדים עד שיאכל כדי שיעור שכיבה", והיינו אכילת קבע שצורתה בשכיבה [הסבה] ששיעורה פרס [וע"ע בהערה הבאה].

ורש"י [סוכה ו'] והרא"ש אמתני' דנגעים הנ"ל גרסי רק "ליתן שיעור לשוכב כדי אכילה" וכן הרמב"ם בהלכותיו [טומאת צרעת טז, ו] [וכהגירסא שלפנינו] ולגירסא זו הגם שאין ראייה מפורשת מהקרא מ"מ משמעות איכא, דאמאי הוסיף קרא בביאור האכילה דווקא והשוכב בבית ולא והעומד בבית או להעושה מלאכתו בבית וכיוצ"ב, ומשמע דיש קשר בין השוכב להאוכל כנ"ל. וכן פשטות הלשון "כדי ליתן שיעור לשוכב כדי אכילה" משמע טפי שבשכיבתו הוא אוכל. וע"ע בהע' הבאה שכן למדו מפרשים.

¹⁸ הרע"ב [אמתני' דנגעים שם] "ליתן שיעור לבא אל הבית שאין טעון כיבוס בגדים עד שיששה כדי אכילה כשהוא שוכב כלומר כשהוא מיסב", ובקריית ספר [טומאת צרעת פט"ז] ובקרבן אהרן [על התו"כ, הו"ד בתו"ט ובמלאכת שלמה] ובתפא"י והמלבי"ם [על התו"כ] כתבו לבאר, דהשוכב הוא פירוש לאוכל, שיש אכילת ארעי שהיא בכזית ויש אכילת קבע שהיא אכילת פרס ג-ד' ביצים והקרא בא לבאר ששיעור האוכל הוא בשוכב והיינו באכילת שכיבה [שהיא הסבה] שזוהי אכילת הקבע.

וראה מהרש"א [סוכה ו'] שההתייחס לשינוי הגירסאות וכתב שגירסת "ליתן שיעור לאוכל כדי שיאכל שוכב" מכוונת יותר.

8. וכן נראה מצד מציאות ההסבה הנזכרת להיות ע"ג מטה שהרי כל יתרון שיש למטה על פני כסא הוא באפשרות השכיבה עליה.

ובספר אור לציון [תשובות ח"ג פט"ו] נקט כדמוכח בכל הנ"ל, והוסיף דעכ"פ נראה שגם מי שמטה עצמו באלכסון גמור שבין זקיפה לשכיבה ["ארבעים וחמש מעלות"] נחשב מיסב, וסמך לדבר ממה שמצינו בגמ' שבועות ל': ברב נחמן שעמד מוטה כי שרי מסאניה כדי שתיחשב לו עמידה זו גם כשייבה לענין שצריך לשבת בגמר דין וגם כעמידה לענין שצריך לקום בפני אשת חבר וא"כ דכוותיה בנידו"ד תחשב ההטיה שהיא בשיעור בין ישיבה לשכיבה גם כשייבה שהיא הנצרכת להסבה **אבל בפחות מזה ספק אם נחשב הסבה**¹⁹ עכתו"ד.

[ובספר אור ההלכה (המוזכר לעיל הע' 7) הביא תמונה המציגה את מנהג בני תימן, והוא אכן בהטיית אלכסון שכזה].

ד. אם צריך שלחן

הנה כתבו רש"י ורשב"ם [פסחים צ"ט:] בביאור ההסבה עד שיסב כדרך בני חורין במטה ועל השלחן זכר לחרות" ומשמע דס"ל שצריך שולחן, וכוונתם ב'על השלחן' היא כדכתב המ"ב ס"ק ז' "אצל השלחן" [וכבר כתב כן להדיא שיבולי הלקט סי' רי"ח²⁰] והיינו שיהיה שלחן סמוך לו²¹ וזאת דרך חרות ונוחות.

ולעצם הדין דייק הגר"ח [בסטנסיל אות לג] בלשונם "דע"כ השלחן נכלל בהסבה דרך חרות שיהיה דווקא על השלחן אבל אם יסב על המטה בלא שלחן לא הוי הסבה". ונראית כוונתו דהגם דלגבי קביעות ברכה איכא שם הסבה גם בלי שולחן [ראה רש"י ברכות מב. ד"ה הסיבו אחד מברך לכולם, הביאו המ"ב סי' קסז ס"ק נה] מ"מ בהסבת ליל הסדר שענינה דרך חירות הוסיפו רש"י והרשב"ם "על השולחן" דבכך הוא דרך חירות,

ולדברי כל האחרונים הנ"ל נראה טפי שאף לגירסת רש"י והרא"ש "ליתן שיעור לשוכב כדי אכילה" הכוונה ג"כ לאוכל שוכב, דזה מקור התו"כ והמשנה נגעים לאכילת קבע ששיעורה בכדי אכילת פרס ולא אכילת כזית. שו"ר שכן מבואר במלבי"ם, שאף שגרס כרש"י והרא"ש ביאר כמו שכתבו האחרונים דהשוכב לשיעור קאתי והיינו שהאכילה בשכיבה.

¹⁹ ונראה טעמו שאחרי שמבואר שכך היתה צורת ההסבה בחז"ל וזוהי שחייבנו לעשותה בליל הסדר, **הרי שכל הבא לחדש שאפשר לצ"ח באופן אחר עליו להביא ראיה.**

²⁰ וז"ל שדרך הסבה להסב על המטות המוצעות ע"ג הקרקע **אצל** השלחן וכו' עכ"ל. וכבר בלשון המקרא יש 'על' שהוא אצל, בסמוך, כדמצינו [בראשית כד, ל] והנה עומד על הגמלים ופרש"י לשמרם והביא עוד מקרא [בראשית יח, ח] והוא עומד עליהם לשמשם, והיינו שעמד אצלם, לידם. [והוצרכתי לבאר כל זה מפני שראיתי למי ששגה בזה ופירש שהשלחן הוא בעבור הנחת ראשו (באמצעות כר) **עליו**].

²¹ וראה לשון המתנות כהונה [במדבר רבה אב] שהיו רגילין בימי חכמי התלמוד לישב על מטות **סביב השלחן** עכ"ל.

אכן מסתימת הר"מ [חמץ ומצה פ"ז ה"ז] ועוד, שלא הזכירו בדין ההסבה את השולחן משמע שאין דין בשולחן²².

ונראה שאף לרש"י ורשב"ם אי"ז לעיכובא מדכתבו "במטה ועל השולחן" דמשמע דכמו שמטה אינה לעיכובא [כדמוכח בגמ' קח' גבי תלמידים דזגינן אברכי דהדדי] ה"ה שולחן²³, דהשולחן הוא רק פרט חיצוני להסבה [דהויא טפי דרך חירות] ולא ממהותה שהיא הטיית הגוף כדנתבאר²⁴.

[וכן נראה לדייק בדברי הפמ"ג (הובאו לעיל ג.6) שהעני שאין לו ספסל מקיים את ההסבה על הקרקע, ובאופן זה בפשוטו גם מאכלו מונח לידו על הקרקע ולא על שלחן, הרי שאין השלחן מעכב בהסבה, והמ"ב ס"ק ח' הביאו].

ה. דין כרים וכסתות ודין עני שאין לו

כתב המרדכי [בסוף גמ' דידן בתוספת מערבי פסחים] וז"ל אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב משום דעני אין לו כרים וכסתות אלא ספסל וס"ד דאין חייב להסב דאין דרך חרות בכך קמ"ל, עכ"ל²⁵. הרי שאף שלכתחילה צריך להסב ע"ג כרים וכסתות דהוי טפי דרך חרות, מ"מ אין זה מעכב ויוצא ידי חובה גם בלעדם כל שמטה גופו, והובא להלכה ברמ"א סי' תע"ב ס"ב ובמ"ב.

ונפק"מ לדידן שרגילים להסב על משענת כסא, דאף אם אין לו כר לשים עליה מהני. ובאמת יתכן דאף עדיף זה מהעני שמיסב רק על מרפקו דהכא סוף סוף נסמך הוא על דבר מה.

²² ואפשר להניח מאכלו על מטתו שמיסב עליה.

²³ ובאמת מיטה היא מעיקר צורת ההסבה והזכירה הרבה ראשונים משא"כ שולחן שלא הוזכר בראשונים, וגם לרש"י ורשב"ם בכל שאר ימות השנה לא הסבו דווקא אצל השולחן [וכנ"ל לענין קביעות ברכות].

²⁴ ונראה להביא עוד ראייה מדין העני דלקמן שחסרון כרים וכסתות אינו מעכב בהסבתו, אע"ג דכרים וכסתות שייכים למהות ההסבה טפי משלחן.

²⁵ וכ"כ הריטב"א והאבודרהם [ומקורם בתוס' פסחים צט:].

ו. העולה מהנ"ל

1. דין ההסבה הוא בהטיית הגוף וא"צ להטיית הראש. [והטיית הראש המועטה המצויה היא ממילא מטבע ההסבה ולא מן הדין].
2. שיעור ההטיה הנצרך נראה שהוא מרובה ולכא' בעינן לפחות כדי אלכסון [ואולי סגי אף בשיעור הטיה שאם ינטל הדבר שנסמך עליו יפול ארצה מהסיבתו²⁶].
3. לכתחילה צריך שלחן להידור ההסבה ואינו לעיכובא²⁷.
4. לכתחילה צריך כרים וכסתות להסב עליהם ואינו לעיכובא.

ז. הנראה למעשה

יש המהדרים לקיים את מצות ההסבה כצורתה הפשוטה המבוארת לעיל שהיא בהטיה הקרובה לשכיבה על גבי מיטה, אבל אופן הזה אינו שווה לכל נפש דאין אפשרות לכל אחד ואחד להסב כך ע"ג מטה.

אמנם יש אופן פשוט לקיים את עיקר דין ההסבה הנ"ל והוא שיסב על משענת כסא פנוי [כך שיוכל להרחיקו ממנו כפי הצורך] והמשענת תהיה נמוכה²⁸ ויטה וירכין עצמו הרבה עד שיזדקק ממש להשען עליו כדי שלא יפול ארצה²⁹ ועד כדי אלכסון.

---

²⁶ ראה מש"כ לעיל בהע' 16.

²⁷ וכן הובא בשם הגריש"א זצ"ל [שבועת יצחק פי"ט עמ' ריג].

²⁸ ואף משענת הגבוהה מדי ניתן [בדוחק] להרחיקה ולהטותה באלכסון ע"מ להנמיכה.

²⁹ ואף בשלחן מרובה משתתפים היושבים בצפיפות אפשר להעמיד הכסאות מאחורי היושבים ובשעת ההסבה יפנו אליהם ויסבו עליהם.

השאלות

גבי מאמר

צורת מצות ההסבה

א. שאלה

מלשון הטור והשו"ע סי' תע"ב שכתבו 'ישב בהסבה' משמע שצורת ההסבה יסודה ישיבה [זקופה] אלא שיש בה גם הטיה במקצת, וכן בספר שבות יצחק [ח"ד הל' פסח פי"ט הע' יד] דייק מלשונות הראב"ן והריא"ז שהזכירו ישיבה עם שכיבה³⁰ והסיק "שהטיה בשכיבה תהא במדה שהיא עדיין בגדר ישיבה ולא שכיבה ממש בפישוט רגליים".

תשובה

לשון ישיבה אין משמעותה דוקא תיאור מצב גוף של ישיבה זקופה דידן אלא היא כוללת גם כל עכבה במקום מסוים כדאיתא במגילה כא' אין ישיבה אלא לשון עכבה, וכן פרש"י בחומש [ויקרא יב,ד] תשב- אין תשב אלא לשון עכבה, כמו ותשבו בקדש, וישב באלוני ממרא עכ"ל, וכן מצינו בברכת לישב בסוכה דביארו הראשונים [רמב"ן פסחים ז', העיטור הל' סוכה דף עח עמ' ג', רא"ש סוכה פ"ד, ג, ועוד] שאין הכוונה דווקא לישבה [זקופה], וכוונת לשון ישיבה מתפרשת איפה בכל מקום לפי הענין. והנה בעוד שלשון ישב לבדה אפשר לה את שני הפרושים [הן עכבה והן צורת ישיבה זקופה] לשון 'ישב בהסבה' אינה כן- שתוספת תיבת 'בהסבה' היא תואר לפועל ישב ומוציאה אותו מפועל סתמי להיותו בצורה המסוימת הזאת דווקא. נמצא שאין בלשונות הנ"ל תיאור מצב ביניים שיש בו גם ישיבה [זקופה] וגם שכיבה, אלא רק מצב של "הסבה" המבוארת בכל המקורות שהיא קרוב לשכיבה. ולשון הטושו"ע "ישב" [שב"ישב בהסבה"] באה רק במשמעות הכללית של עכבה ובנידו"ד היא לענין קביעות³¹,

³⁰ ז"ל המרדכי בשם הראב"ן "היו נוהגין לישב על המטות ולשכב ולהסב בהסבת שמאל דרך תענוג", וז"ל הריא"ז [ברכות פ"ו ה"ה אות א'] "דרכן לישב על המטות ושוכבין מטין על צדיהן".

³¹ שכל ישיבה יש בה קביעות מסוימת ובישיבת ההסבה יש קביעות גמורה [כדאיתא בדין המשנה ברכות מב' שכדי להוציא את חברו בעינן להסבה ופרשו רש"י ותוס' ועוד משום דאין קבע סעודה בלא הסבה].

ולשון "בהסבה" באה להשמיענו את צורת ההטיה שבדבר שהיא "לשכב בהסבת שמאל" [לשון הראב"ן], "שוכבין ומטין על צידיהן" [לשון ריא"ז]³².

ב. שאלה

במהרי"ל [מנהגים, סדר ההגדה אות כ'] איתא "אמר מהר"י סג"ל דדוקא כשאחד מיסב על ירך דחבריה, אבל להשען על ירך ידיה לא, דאז נראה כאילו הוא אבל ולא דרך חירות" [והמ"ב הביאו וכתב בטעמו "דמחזי כדואג"], ומשמע שאלמלי המחזי כאבל [או דואג] היה נחשב להסבה והרי כשמסב על ברכי עצמו אין כאן צורת שכיבה, רק ישיבה.

תשובה

נראה לבארו בפשיטות דאין בדבריו סתירה לכל המקורות שההסבה בשכיבה דהוא מיירי ביושב על כסא ועושה בעצמו צורה הדומה להסבה. וזאת כאשר משעין את מרפקו השמאלי על ירכו השמאלית ומטה צד גופו השמאלי עליו הרבה [ע"י שמרכין כתפו השמאלית לירכו הרבה בעוד שכתפו הימנית נשארת מוגבהת] ואופן זה דומה להסבה הן במעין הטיית צד גופו לשמאלו והן בהיות ההטיה מרובה [דאפשרי הדבר להטות בכה"ג אף הטיה מרובה יותר מאלכסון- הן ע"י הרחקת חוד מרפקו אל מעבר לברכו והן ע"י כיפוף רגלו תחתיו להנמיכה עוד]³³. ולהאמור, אף לחידוש אפשרות הסבה זו [אלמלי המחזי כדואג] אין מקור מהמהרי"ל לומר דסגי בישיבה עם הטיה מועטת בלבד.

ג. שאלה

בזמננו שרגילים אנו להסב בעודנו ישובים על הכסא, ההסבה באופן של הטיה מרובה הקרובה לשכיבה אינה דבר נוח ואיננה דרך חרות³⁴.

תשובה

הגם שההסבה בצורתה המקורית היא דרך תענוג [כדנתבאר בראש המאמר] מ"מ עיקר המכוון בה הוא להראות דרך חירות ואין הדרך חרות תלויה בתענוג בפועל אלא רק בצורתה החיצונית שיהיה נראה כך.

³² וראה ברד"ק תהילים א' עה"פ ובמושב לצים לא ישב שכתב "והשכיבה בכלל ישיבה", וכבר מצינו כן בתורה [במדבר כ"ב, ח] "ויאמר אליהם לינו פה הלילה וגו' וישבו וגו', והיינו שאף שלינתם היתה בודאי בשכיבה קראתה תורה בלשון ישיבה וכדפרש"י שם.

³³ ומה שאין הדבר נוח ראה מש"כ לקמן בסמוך.

³⁴ שאלה זו שייכת כאמור בהסבה המצויה אצלנו הנעשית על כסאות, משא"כ הסבה הנעשית ממש כצורת חז"ל על מטה ועל כרים היא דבר נוח אף לדין [וקל לנסות ולהוכיח].

ומצינו כן בדינא דמתני' דגם עני חייב להסב, ובארו הראשונים [הובאו לעיל במאמר אות ה'] דמיירי בשאין לו כרים וכסתות ולהכי סד"א שיפטר מההסבה משום "דאין דרך חרות בכך" קמ"ל התנא דחייב, ומבואר שאעפ"י שבחסרון כרים וכסתות אין הדבר נוח לשכב על צדו ולהסמך רק על מרפקו מ"מ שפיר הוי הסבה, וכן מצינו בהסבת התלמידים באופן של זגינן אברכי דהדדי [פסחים ק"ח:] דאינה דבר נוח³⁵.

ד. שאלה

הגם שמוכח מכל המקורות שהבאתם שאכן ההסבה שדברו בה חז"ל והפוסקים הינה הטיה מרובה הקרובה לשכיבה, מ"מ מנין שהטיה מועטת איננה גם היא בכלל הסבה.

תשובה

הנה אחרי שמבוארת צורת ההסבה שחייבנו בה חז"ל הרי שכל הבא לחדש אופן אחר לצאת בו יד"ח עליו להביא ראיה.

וכן משמע מהא דבלשון הראשונים, ואף בלשון התורה, הסבה נקראת בשם "שכיבה" [התבאר במאמר ג.7], ואחרי שמהות שכיבה היא היות הגוף במצב אופקי [שטוח] ואילו ישיבה מהותה היות פלג הגוף העליון זקוף, הרי שהטיה מועטת [לכה"פ כשהיא פחותה מאלכסון³⁶] צורתה קרובה לישיבה יותר מאשר לשכיבה ואם כן שייכת היא עדיין ודאי לשם ישיבה וא"א לקראה בשם שכיבה.

³⁵ וכן יש להוכיח מדברי המהרי"ל הנ"ל שאלמלי טעמא דמחזי כדואג היה אפשר להסב אף על ברכי עצמו אע"ג דאינו נוח. וכן בדין ד' כוסות שגם הוא מ"דרך חרות" מפורש בו חיוב אף למי ששונא יין ואף שמזיקו. וטעמא דמילתא נראה כאמור דכך מעיקרא היתה התקנה לחייב גם את מי שכלל לא נוחה לו ההסבה ושונא יין, וזאת משום שהחיוב נקבע ע"פ "דרך חרות" הכללית וגדרו לנהוג בפועל במה שנראה דרך חרות אף כשחסרה הרגשה של חרות בדבר. ומדויק הדבר בלשון הרמב"ם [חמץ ומצה ז, ו-ז וכן בנוסח ההגדה סוף חמץ ומצה] שכתב שדין ההסבה וד' כוסות דרך חרות הוא משום ד"חייב אדם להראות עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים", והוראת "להראות" היא לנהוג ולעשות מעשים המראים כך והיא חיוב מעשי השווה לכל אדם והמה ההסבה וד' כוסות שתקנו חז"ל דרך חרות אף למי שלא מרגיש ענינם ואף שלא נוחים לו ומצטער מהם.

[וכלשון הרמב"ם גרסו המגיד משנה ורבינו מנוח שם וכן נראה ברשב"ם (קט"ז: ד"ה צריך שיאמר), ואפשר דמשום כך שתקו הרי"ף הרא"ש והטושו"ע מלהזכיר דין זה משום שכל הוראתו היא קיום ההסבה וד' כוסות שכבר כתבום. והנה גירסת מתני' שלפנינו "לראות עצמו" ולכא' משמעותה ראיית האדם את עצמו דהיינו שיגיע להרגיש כך בעצמו, וקשה איך יחייבו חז"ל דבר שהוא דרגה ואינו שווה לכל נפש, וראיתי מי שפרשו שזה רק לענין שיראה עצמו מחויב **הודאה** כאילו וכו' וכדמשמע מהמשך המשנה ד"לפיכך אנחנו חייבים להודות" (ראה מהר"ם חליוה פסחים קטז: ושיבולי הלקט). ובפירוש עץ חיים למהרי"ץ על התכלאל כתב שניקוד לראות דמתני' הוא בלמד פתוחה, והיינו להראות. שו"ר שבפיהמ"ש כתיבת יד הרמב"ם עצמו [נדפס מחדש] גרס במשנה "לראות", וא"כ אפשר דמה שכתב בהלכותיו ובנוסח ההגדה הוא פירושו והבנתו לגירסת המשנה ומתאים מאוד לפירוש המהרי"ץ].

³⁶ ראה מה שהבאנו לעיל במאמר [8.ג] מהאור לציון.

ה. שאלה

מנהג העולם הרווח אינו כן אלא בישיבה עם הטיה מועטת בלבד.

תשובה

אכן בעלמא כח המנהג הוא טענה חזקה ויפה כוחו להכריע ספקות בהלכה [”כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג” (ירושלמי יבמות פ”ז ה”ג)], ועוד ש”מנהג ותיקין” אף יפה כוחו להיות ”מנהג מבטל הלכה” [מסכת סופרים פ”ד הל’ י”ח, הביאו המ”א סי’ תר”צ ס”ק כב],

אבל בנידו”ד נראה דכל זה אינו שייך, דאחרי שהנשקף מכל המקורות הוא שאופן ההסבה כצורתו לא היה מעולם הלכה רופפת³⁷ וצורת ההטיה הקרובה לשכיבה ברורה בו הרי שאין דין זה נתון להכרעה עפ”י מנהג. ואחרי שמנהג דידן כלל אינו מנהג ותיקין³⁸ הרי שאינו שייך להיות מנהג ”מבטל הלכה”³⁹.

מסקנה דמילתא

והנראה לענ”ד דלאור כל הראיות הנ”ל ולאור החולשה שבמנהג דידן עדיין רחוקים אנו מיישוב המניח את הדעת [עפ”י דרך המו”מ והפסק ההלכתית המקובלת], אמנם לא באנו להורות הוראה לרבים אלא רק לעורר את הת”ח לדוחק הגדול שיש באופן ההסבה הרווח ביננו. והבוחר יבחר.

---

³⁷ ורק מצינו מחלוקת ראשונים בעצם חיובו אחרי שכבר בזמנם לא היו רגילים בהסבה, אך מעולם לא נחלק אדם בצורתו. ³⁸ ”מנהג ותיקין” הוא מנהג שהתייחד ע”י ותיקין מדורות הראשונים ואילו מנהג דידן דהטיה במקצת בודאי אינו כן ואף אינו מהאחרונים, דבכל דברי רבותינו ראשונים ואחרונים, שדברו על צורת ההסבה לא אשתמיט חד מיניהו להזכיר צורת הסבה המצויה אצלנו.

³⁹ וצל”ד מתי נולד מנהג דידן ועפ”י מי נולד. ויתכן שאחרי שמזה דורות רבים לא רגילים כלל בישיבה על מטות אלא רק על כסאות ואין זה נוח להסב על כסא בצורה הקרובה לשכיבה, הרי שברבות הזמן נשתכחה ידיעת צורת השכיבה שבהסבה ונשתרבה הנהגה מעשית מקילה להטות רק מעט עד שנהיתה רווחת ביננו, ולפי”ז אין כאן ”מנהג” במושג הידוע בהלכה אלא רק ’הנהגה’ מעשית דממילא.